

УДК 321(477.8)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.01.60>

Олег СТЕЦИШИН

Львів, Україна

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-7088-8728>

«МОСКВУ, ЯК ІМПЕРІЮ, ЗНИЩАТЬ ЛИШЕ САМОСТІЙНІ НАЦІОНАЛЬНІ ДЕРЖАВИ»: ПОЗИЦІЯ ОУН (Р) ЩОДО МАЙБУТНЬОГО СРСР НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті аналізується позиція Організації українських націоналістів (революційної) щодо майбутнього Радянського союзу, ставлення прихильників С. Бандери до національно-визвольної боротьби націй, поневолених Кремлем, а також їхня оцінка вирішальної ролі України й українців у цих процесах. Увага акцентується на усвідомленні оунівцями того факту, що у випадку появи на території Московії незалежних держав інших націй, російське імперське утворення припинить своє існування. Тому, своїм завданням Організація бачила дезінтеграцію Московії на окремі країни і створення на місці імперії співдружності самостійних національних держав. Розглядається підготовка ОУН (р) до початку очікуваних національних революцій у СРСР, розвалу Червоної армії та формування визвольних національних середовищ народів, котрі перебували під владою Кремля. Наголошується на готовності Організації українських націоналістів до якомога тіснішої співпраці з поневоленими націями, що знайшло своє відображення у напрацюванні керівництвом бандерівського руху методичних інструкцій активу ОУН щодо того, як саме слід діяти з представниками цих народів під час їхньої спільної з українськими націоналістами боротьби зі сталінським і гітлерівським режимами, а також після того, як ці національні революціонери хочуть повернутися на рідну землю. Простежується незмінність позиції поглядів Організації українських націоналістів (революційної) стосовно майбутнього державного устрою російського народу як неімперського національного російського («московського») утворення в його етнографічних межах.

Ключові слова: ОУН, СРСР, імперія, національно-визвольна боротьба, Третій Рейх, Бандера.

Oleh STETSYSHYN

Lviv, Ukraine

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-7088-8728>

«MOSCOW AS AN EMPIRE WILL BE DESTROYED ONLY BY INDEPENDENT NATION-STATES»: THE POSITION OF THE OUN (R) REGARDING THE FUTURE OF THE USSR BEFORE AND DURING THE SOVIET-GERMAN WAR

Abstract. *The article analyses the position of the Organization of Ukrainian Nationalists (Revolutionary) regarding the future of the Soviet Union, the attitude of S. Bandera's supporters to the national liberation struggle of the nations enslaved by the Kremlin, and their assessment of the decisive role of Ukraine and Ukrainians in these processes. Emphasis is placed on the awareness of the Ukrainians of the fact that in the event of the appearance of independent states of other nations on the territory of Muscovy, the Russian imperial entity will stop to exist. Therefore, the Organization saw its task in the disintegration of Muscovy into separate countries and the creation of a commonwealth of independent national states in place of the empire. The preparation of the OUN (r) for the beginning of the expected national revolutions in the USSR, the collapse of the Red Army and the formation of national liberation environments of the peoples who were under the power of the Kremlin is considered. The readiness of the Organization of Ukrainian Nationalists to cooperate as closely as possible with the enslaved nations is emphasized, that was reflected in the development by the Ukrainian nationalist leadership of the active OUN of instructions on how exactly to act with representatives of these peoples during their joint struggle with Ukrainian nationalists against the Stalinist and Hitler regimes, and also after these national revolutionaries want to return to their native land. The unchanged position of the views of the Organization of Ukrainian Nationalists (Revolutionary) regarding the future state structure of the Russian people as a non-imperial national Russian entity within its ethnographic boundaries is observed.*

Keywords: OUN, USSR, empire, national liberation struggle, Third Reich, Bandera.

Постановка питання. Програмні засади діяльності ОУН (р) та пропагандистська діяльність українських націоналістів-бандерівців напередодні вибуху німецько-радянської війни та під час неї широко висвітлюється багатьма вітчизняними дослідниками та науковцями української діаспори. Здебільшого

дослідники розглядають внутрішньоукраїнські аспекти пропагандистської діяльності ОУН і УПА, залишаючи поза увагою як їхню контрпропагандистську роботу щодо формування у середовищі ворога прихильного ставлення до українського визвольного руху, так і програмне підґрунтя для такої діяльності. Гадаю, що в наш час, особливо зважаючи на сучасні реалії, ця тема заслуговує на більш детальне вивчення.

Аналіз досліджень та публікацій. Заявлена тема піднімалася в роботах Л.Шанковського [18], І.Патриляка [9], В.В'ятровича [1], М.Посівнича [10], О.Стасюк [13] та інших, а також у багатьох збірниках документів [7, 17] і в спогадах безпосередніх учасників національно-визвольного руху 1930-1950 рр. [2, 3, 6, 11].

Виклад основного матеріалу. Позиція Організації українських націоналістів (революційної) щодо майбутнього більшовицького режиму у Москві і загалом російської («московської») державності, а також ставлення оунівців до народів, які перебували під владою Кремля, заслуговує на більш прискіпливу увагу дослідників.

Джерела свідчать, що власну позицію з цього питання бандерівська ОУН напрацювала ще напередодні нападу Третього Рейху на СРСР. Полягала вона у необхідності ліквідації радянського ладу, уособленням якого була Москва, та дезінтеграції його на окремі національні держави, в т. ч. і державні утворення народів, що мешкали на території сучасної Росії.

Так, у грудні 1940 року був оприлюднений Маніфест ОУН, в якому констатувався процес розпаду чинного світового правопорядку, який «насилено здавлює вартісні та життєздатні народи». Як було заявлено, Московська імперія – СРСР є складовою частиною цього укладу, а українці руйнують цю імперську «тюрму народів», несучи поневоленням народам свободу, і закликають усіх до спільної боротьби. «Тільки Україна є правдивим союзником усіх поневолених Москвою народів», – наголошувалося у маніфесті.

Боротьбу «за знищення неволі, за розвал московської тюрми народів» та «за свободу всіх народів, поневолених Москвою, та їхнє право на своє власне державне життя», як завдання Організації, було визначено й на Другому Великому Зборі ОУН, що відбувся у квітні 1941 року. На цьому зібранні оунівці задекларували своє прагнення створювати новий справедливий лад на руїнах «московської імперії СРСР». Тоді ж було проголошено гасло «Свобода народам і людині», яке у післявоєнний час у дещо видозміненому вигляді стало гаслом «Антибільшовицького блоку народів» (АБН), створеного лідерами того ж таки бандерівського відламу ОУН [ОУН у світлі постанов, 1955, с. 21, 30-31].

Відомо також, що за кілька тижнів до початку німецько-радянської війни 1941 року Степан Бандера пропонував Організації налагодити зв'язки з такими ж націоналістичними структурами інших народів – білорусів, грузинів та інших [Украинские, 2012, т. 2, с. 699].

Націоналісти також готували свій актив до ймовірного протистояння гітлерівської Німеччини зі сталінським СРСР. З цього приводу у травні 1941-го

Провід Організації українських націоналістів (р) випустив спеціальну інструкцію для своїх прихильників в Україні «Боротьба й діяльність ОУН під час війни». У цьому документі, зокрема, зазначалося, що представників поневолених народів оунівці розглядають як своїх союзників у боротьбі з ворогами України, «подібно як на їх землях українці б'ються за свободу їхньої країни». А якби Москва спробувала загарбати українські землі, то всі «поневолені мусять допомагати Україні», адже «від її свободи залежить доля всіх», зазначається у інструкції.

Оунівці також вважали реальним сценарій, що разом з українськими повстанськими утвореннями проти більшовиків боротимуться й українці, які на той час були червоноармійцями. Ймовірно, не виключалося повторення сценарію 1917 року з українізацією частин російської імператорської армії, позаяк в інструкції йшлося про вірогідну співучасть у визвольній боротьбі поряд з ОУН ще й «українських частин з Червоної армії, що виступають проти Москви».

Розглядали українські націоналісти й такий розвиток подій, за яким чільні представники союзних національних груп захотіли б повернутися додому. У такому разі керівництво бандерівської ОУН рекомендувало своїм членам «у міру можливості» сприяти їм у цьому. Оунівці повинні були зберегти взаємини з цими людьми, а також допомогти їм практичними порадами про те, як ефективніше боротися з ворогами [Патриляк, 2004, с. 429]. Ще один документ того ж періоду рекомендував активістам ОУН «інтенсивно і дуже потаємно найти контакт з українцями й поневоленими народами в [Червоній] армії», створювати серед них підпільні структури, вести приховану революційну пропаганду.

Варто зауважити, що у травні 1941 р. лідери ОУН визначалися й щодо своїх можливих дій у випадку, якщо після початку війни з німцями в радянській армії розпочнуться процеси дезорганізації і розпаду. Як відзначалося в даній інструкції, «при роззброєнні якогось відділу перевести сейчас розподіл по національностям. Українців прийняти до себе, заприятелених з нами поневолених Москвою народів на їх бажання – теж. Краще з них [поневолених народів] творити окремі відділи. Давати їм (нашим і приятелям) усяку поміч і опіку...» [Патриляк, 2004, с. 446, 468].

В іншій інструкції Проводу бандерівської ОУН, створеній у травні 1941 року, питанням взаємин та співпраці в антибільшовицькій боротьбі українців та представників інших народів приділено значно більше уваги. Фактично провідники Організації українських націоналістів створили завершену програму своєї майбутньої діяльності.

Про розмах стратегічного планування свідчать і назви окремих розділів цього документа: «У передвоєнний час», «Війна і революція», «Початки державного будівництва» тощо. В кожному з цих розділів, окрім вказівок українцям (читай – націоналістам – авт.) щодо того, як слід будувати підвалини нової держави, є чіткі поради про те, як їм в Україні налагоджувати дружні

стосунки з іншими «немосковськими» націями, як з допомогою пропаганди дестабілізувати та деморалізувати Червону армію та радянські владні структури, використовуючи, в тому числі, й антикомуністично налаштованих «чужинців».

В даній Інструкції, зокрема, зазначалося: «Зміст нашої пропаганди має двояке завдання-мобілізувати позитивними кличами до боротьби: 1. Українців, 2. Немосковські народи 3. Всіх незадоволених з большевицьких порядків і розкладати ворога, виказуючи слабкість режиму й сіючи зневіру в успіх якої-небудь оборони. Позитивні кличі мають умасовити політичні цілі нашої боротьби й приєднати до фронту нашої боротьби найширші круги українців і чужинців. На першому місці – українські справи».

Особливий акцент пропонувалося зосереджувати на роботу серед військовослужбовців Червоної армії. «Звернути увагу на ширення розкладової пропаганди серед червоноармійців з нутра через мобілізованих та ззовні, подаючи водночас позитивні кличі нашої боротьби», – відзначалося в документі. Якщо б «українські озброєні частини» Червоної армії (у виникненні чи існуванні яких у авторів документа, схоже, не було сумнівів) не мали змоги «пробитися в Україну», то вони повинні були працювати на підвищення національної свідомості націй на тій території, де б вони опинилися: «Де національно-політична свідомість ще не дозріла, щоб у поневоленого народу збудити бажання до самостійного державного життя (як напр. у сибірських народів), пропагувати ідею союзів або федерацій кількох сусідніх держав для оборони проти Москви».

Наголошувалося, що активісти ОУН повинні були роз'яснювати іншим українцям, що націоналісти допомагають іншим поневоленим Москвою народам не через штучний гуманізм («чоловіколюбство»), а з огляду на життєві інтереси українського народу. Як зазначалося в Інструкції, «знищити Москву, як велику імперію і звести її до самих тільки московських земель» можливо виключно тоді, коли на всій її території постануть незалежні національні держави. «Іншої дороги немає. Справа визволення поневолених Москвою народів – життєвий інтерес України. На руїнах московської імперії Україна воскресить поневолені народи. Видаючи летючки, газети, афіші, пам'ятати про приєднання не-українців ворожих Москві і більшовицьким порядкам. Підтримувати їхні стремління до самостійного державного життя. Вояків, не-українців, що стали на нашому боці, або попали в наш полон, інформувати не тільки про Україну й вартість союзу з Україною, але й про потребу боротьби за визволення їхніх країн. Давати з нашого боку ініціативу пропагандивну та організаційну для творення окремих легіонів на українському терені з-поміж немосковських націоналістів», – відзначається в документі. [Патриляк, 2004, с. 565, 569, 571-572, 582-583].

Документи свідчать, що пропагандистську компанію серед своїх потенційних союзників з числа народів СРСР активісти Організації українських націоналістів (революційної) розпочали відразу після початку німецько-радянської війни.

23 липня 1941 року крайовий провідник ОУН (р) Іван Климів, доповідаючи С. Бандері про стан справ у Західній Україні та про внутрішньопартійну ситуацію, прозвітував й про те, як саме в умовах війни ОУН поширює свої ідеї серед прихильників і опонентів: «Львів. У створеному тут відділі пропаганди зайнято роботою більше ста осіб... Видано декілька звернень і більше десятка листівок... Найбільший тираж 30 тисяч, найменший 3 тисячі (це грузинською і білоруською мовами)» [Украинские, 2012, т. 1, с. 387].

Необхідність проведення агітаційної компанії в середовищі допоміжних частин вермахту, складених з представників народів СРСР розуміли й інші лідери Організації українських націоналістів. Так, голова Крайового проводу ОУН (р) на Північно-західних українських землях Дмитро Клячківський («Охрім», «Василь») в одному зі своїх листів від 13 листопада 1942 року рекомендував проводити пропагандистську роботу через «чужих боївок»: «Говоріть з козаками, донцями, кубанцями, з узбеками. Впливайте на них, хай вони не стріляють українців, бо вони також поневолені. Їм треба з нами держати» [Літопис, 2007, с. 58].

У квітні 1942 р. у політичних постановках другої конференції Організації українських націоналістів тема майбутнього Московії не була серед пріоритетних. Втім і в цих документах було заявлено, що свою політику ОУН (р) проводить на використанні «всіх можливостей і сил, що сприятимуть повстанню Української Держави. Зокрема на створені широкого фронту боротьби поневолених народів Сходу й заходу Європи». «Тільки справедлива розв'язка українського питання може ... зумовити вільне життя народів, поневолених Москвою»,—читаємо в наступних пунктах постанов [ОУН в світлі постанов, 1955, с. 62-63].

17-21 лютого 1943 року проблема налагодження спільної боротьби українців і представників інших поневолених народів проти спільних ворогів – нацистської Німеччини та комуністичного СРСР – стала однією з тем III конференції ОУН, учасники якої намагалися визначити подальші дії визвольної боротьби. У підсумковому документі заходу, зокрема, зазначалося: «Стоїмо на становищі, що передумовою організації всіх політичних і національних сил України до боротьби проти московсько-більшевицького імперіалізму та приєднання до неї всіх зовнішньо-політичних сил, зокрема поневолених народів, є боротьба українського народу проти німецького імперіалізму.

Тільки шляхом боротьби проти німецького імперіалізму можна: а) відірвати від впливів Москви ті елементи українського народу, які під загрозою з боку німецького імперіалізму шукають охорони в Москві, демаскувати московський більшовизм, що свої імперіалістичні заміри й далі поневолювати Україну прикриває гаслами боротьби для оборони українського народу й інших поневолених народів перед німецьким окупантом; б) здобути для українського народу і для його національно-визвольної боротьби незалежну позицію на зовнішньому міжнародному відтинку...

Ми беремо активну участь у кожній європейській коаліції, організованій іншими поневоленими або державними народами проти імперіалістичних загарбників, але тільки на принципі визнання іншими народами нашого права на нашу державну незалежність» [Лебедь, 1946, с. 45].

Намірам німецького націонал-соціалізму і «московсько-більшевицької тюрми народів» поневолити народи Європи ОУН протиставляла ідею «самостійних національних держав усіх європейських народів на їх етнографічних територіях». Все це можливе тільки якщо на боротьбу проти німецького і московського імперіалізмів «під гаслом національних революцій» стануть всі поневолені народи Сходу і Заходу.

Два параграфи у висновках конференції стосувалися негативного ставлення Організації українських націоналістів до «червоних» і «білих» російських рухів, які оунівці вважали однаково імперіалістичними щодо українців та інших народів. «Большевицьку й білу імперіалістичну Москву поборювати будемо завжди, як віковичного ворога поневолених народів Сходу та як джерело вічного неспокою в Європі й осередок імперіалістичної експансії на європейський і азійський континенти», – відзначалося в п. 8. А от в п. 10 констатовалося, що всі спроби «біло-московських елементів та зовнішніх чинників» відродити російську імперію на немосковських землях зустрінуть опір з боку українців. [ОУН в світлі постанов, 1955, с. 81-85]

Питання антиімперіалістичної співпраці народів, які були загарбані Німеччиною і Радянським Союзом, обговорювалися й 21-25 серпня 1943 року на III Надзвичайному Великому зборі ОУН (р). У підсумковому документі з'їзду, зокрема, зазначалося: «Сучасна імперіалістична війна вступила у вирішальну стадію, яка характеризується... зростом боротьби поневолених народів. Рівночасно сучасна війна являється зовнішнім допоміжним чинником, що зближає національні і соціальні революції поневолених народів».

На думку делегатів Великого збору, однією з причин неминучої військової поразки гітлерівської Німеччини (а на календарі, нагадаємо, лише серпень 1943 року!) є її расистські наміри загарбати інші народи, що призвело до боротьби цих націй за своє визволення. Зі змісту цього документа також можна зрозуміти, на що ж сподівалися оунівці, починаючи свою боротьбу зі значно потужнішими від них тоталітарними режимами Гітлера і Сталіна. Українські націоналісти, крім всього іншого, розраховували на національні революції народів СРСР та Європи за звільнення від влади комуністів і нацистів. «В міру поглиблення кризи війни, міцніють сили поневолених народів і зближається момент національних і соціальних революцій, а поневолені народи стають новим вирішальним політичним чинником..., що гарантує кожному народові право на власну національну державу», – йдеться в документі.

Вирішальну роль в організації антиімперіалістичних революцій на Сході континенту, на думку націоналістів, повинна була відіграти Україна, «як носій передових ідей серед усіх поневолених народів», водночас ставши гарантом тривалого існування незалежних держав народів Східної, Південно-Східної та

Північної Європи, а також Азії. «Тільки у спільній боротьбі українського народу з іншими народами Сходу може бути розбитий більшовизм», – зазначалося в одній із постанов III Великих зборів ОУН(б) [ОУН і УПА, 2008, с. 207, 209-210].

До слова, видавали оунівці інструкції із роз'ясненням своєї національної політики і після відходу німців та приходу більшовиків. Відповідно змінювався й контингент військовослужбовців, який мав піддаватися цій пропагандистській обробці. Так, коли у січні 1944 року лінія німецько-радянського фронту наблизилася до західноукраїнського регіону, керманічі Організації також розраховували на те, що під впливом її пропаганди на сторону УПА будуть переходити ворожі підрозділи, на цей раз червоноармійські. Так, 8 січня 1944 р. Провід Організації Українських Націоналістів направив політичним референтам надрайонів спеціальний інструкційний лист. У ньому, зокрема, зазначалося, що під новою, радянською окупацією пропагандистам у розмові з населенням та бійцями Червоної армії, окрім інформації про справжні наміри українських націоналістів, слід наголошувати, що вони ведуть боротьбу з більшовицьким імперіалізмом, а не з російським народом. «Російському народові признаємо право нанаціональну державу на своїй території. Проти жидів не виступаємо», – зазначалося у листі.

При цьому автори інструкції висловлювали впевненість, що після роз'яснення червоноармійцям правди про визвольну боротьбу, вони почнуть переходити до Української Повстанської армії. «Щоб оминати провокацію НКВД, належить початково такі відділи держати окремо (не показувати відразу всього), давати окремі спеціальні завдання для перевірки людей». Однак в чому мала бути суть подібної «перевірки», в документі не повідомлялося [Сергійчук, 2005, т. 5, с. 362, 365, 366].

Ще один документ, який стосувався співпраці українських націоналістів з представниками поневолених націй, побачив світ 12 червня 1944 року. Йдеться про «Вказівки для військових політвиховників та пропагандистів української національної революції на Осередніх і Східних землях». Серед завдань, які під час перебування на ОСУЗ повинні були виконувати оунівські агітатори, було й інформування місцевих українців про спільний фронт українських націоналістів та інших народів Радянського союзу.

Пропагандистам доручалося «вселяти віру в Національні Революції поневолених народів СРСР», підкреслювати їхні спільні з українцями інтереси, особливо акцентуючи на білорусах, народах Прибалтики, Середньої Азії та Кавказу [Сергійчук, 2005, т. 5, с. 403, 406].

Для того, аби їхня пропагандистська діяльність серед представників інших народів приносила ефект, українські націоналісти проводили спеціальні вишколи пропагандистів, на яких вивчалися основні методи ведення агітації та пропаганди як серед прихильників повстанського руху, так і серед тих, хто воює проти нього чи займає нейтральну позицію [Стецишин, 2015, с. 32].

Відомо, що серед організаторів таких навчальних курсів у 1942-1943 роках на Тернопільщині був відомий націоналістичний діяч Василь Галаса. Він читав

оунівському активу низку лекцій, серед яких був й виступ на тему «Методи пропагандивно-виховної роботи серед українського населення СУЗ, серед ЧА, полонених, у середовищі поневолених Москвою народів, серед росіян» [Галаса, 2005, с. 37].

Висновок. Підсумовуючи, ми можемо ствердити, що напередодні вибуху німецько-радянської війни в Організації українських націоналістів (революційної) сформувалася позиція щодо майбутнього Радянського союзу і долі поневолених націй, що його населяють. Усіх їх (за винятком росіян) українські націоналісти вважали своїми потенційними союзниками, боротьба яких за свою незалежність проти московських поневолювачів мала стати вирішальною у подальшій долі Московської держави. У низці документів, ухвалених керівництвом ОУН або її представницькими зібраннями, визначалися ставлення Організації до Московії як до імперії, а також методи боротьби з кремлівським режимом. У майбутньому Росія мала існувати тільки в своїх етнічних «московських» землях, а це мало поставити хрест на існуванні СРСР та на імперських устремліннях російського народу.

Список літератури

1. В'ятрович В. УПА і реалізація концепції антитоталітарно-національно-демократичної революції народів України і Східної Європи. Українська Повстанська Армія (До 60-річчя діяльності УПА), Львів, 2004. С. 78–91.
2. Галаса В. Наше життя і боротьба. Львів, МС, 2005. 272 с.
3. Ключник В. Василь Кук: УПА закликала червоноармійців воювати разом. *Львівська газета*. 2006. 11 травня.
4. Лебедь М. Українська Повстанська Армія. Ч. 1. *Видання Пресового Бюро УГВР*, 1946. 206 с.
5. Літопис УПА. Нова серія. Том 11. Київ-Торонто, 2007. 831 с.
6. Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН. *Визвольний шлях*. Лондон, 1982. № 5. С. 536–544; № 6. С. 664–670; № 7. С. 790–798; № 8. С. 943–948.
7. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. 371 с.
8. ОУН і УПА в 1943 році: Документи. Київ, Інститут історії України, 2008. 347 с.
9. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. Київ, 2004. 598 с.
10. Посівнич М. Форми та методи агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН у 1929-1939 рр. Український визвольний рух. Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2007. Збірник 9. С. 61-78.
11. Потічний П. Українсько-російські відносини в політичній думці українського підпілля часу Другої світової війни. *Сучасність*. Київ, 1992. № 7. С. 14-31.

12. Сергійчук В. Український здви́г 1941-1955. Т. 5. Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
13. Стасюк О. Видавничо пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 рр.). Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2006. 384 с.
14. Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал. Львів, Часопис, 2015. 328 с., іл.
15. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы. Том 1. Москва. РОССПЭН. 2012. 878 с.
16. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы. Том 2. Москва. РОССПЭН. 2012. 1167 с.
17. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943) / Упоряд. В. Косик. Львів, 1999. Т. 3. 384 с.
18. Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр. Мюнхен, Український Самостійник, 1958. 370 с.

References

1. Viatrovych V. UPA i realizatsiia kontseptsii antytotitarно-natsionalno-demokratychnoi revolyutsii narodiv Ukrainy i Skhidnoi Evropy [UPA and implementation of the concept of anti-totalitarian national-democratic revolution of the peoples of Ukraine and Eastern Europe]. *Ukrainska Povstanska Armiiia (Do 60-richchia diialnosti UPA)*. Lviv, 2004. S. 78-91(in Ukrainian).
2. Halasa V. *Nashe zhyttia i borotba* [Our life and struggle]. Lviv, MS. 272 s.(inUkrainian).
3. Kliuchnyk V. *Vasyl Kuk: UPA zaklykala chervonoarmiitsiv voiuvaty razom* [The UPA called on the Red Army men to fight together]. *Lvivska hazeta*. 2006. 11 travnia (in Ukrainian).
4. Lebed M. *Ukrainska Povstanska Armiiia* [Ukrainian Insurgent Army]. Ch. 1. *Vydannia Presovoho Biuro UHVR*, 1946. 206 s. (inUkrainian).
5. *Litopys UPA* [Annals of the UPA]. *Nova seriiia*. Tom 11. Kyiv-Toronto, 2007. 831 s. (inUkrainian).
6. Makar V. *Propahandyvna diialnist UPA i yii dopovnennia do propahandy OUN* [Propaganda activity of the UPA and its addition to the propaganda of the OUN]. *Vyzvolnyi shliakh*. London, 1982. № 5. S. 536-544; № 6. S. 664-670; № 7. S. 790-798; № 8. S. 943-948 (in Ukrainian).
7. *OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929-1955 rr.* [OUN in the light of resolutions of Great Meetings, Conferences and other documents on the struggle of 1929-1955]. *Vydannia Zakordonnykh Chastyn Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv*, 1955. 371 s.(in Ukrainian).
8. *OUN i UPA v 1943 rotsi: Dokumenty* [OUN and UPA in 1943: Documents]. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy, 2008. 347 s. (in Ukrainian).

9. Patryliak I. Viiskova diialnist OUN(B) u 1940-1942 rokakh [Military activity of the OUN(B) in 1940–1942]. Kyiv, 2004. 598 s.(in Ukrainian).
10. Posivnych M. Formy ta metody ahitatsiino-propahandystskoi diialnosti OUN u 1929-1939 rr. [Forms and methods of agitation and propaganda activities of the OUN in 1929-1939]. Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh. Tsentр doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha NAN Ukrainy. Lviv, 2007. Zbirnyk 9. S. 61-78(in Ukrainian).
11. Potichnyi P. Ukrainsko-rosiiski vidnosyny v politychnii dumtsi ukrainskoho pidpillia chasu Druhoi svitovoi viiny [Ukrainian-Russian relations in the political opinion of the Ukrainian underground during the Second World War]. Suchasnist. Kyiv, 1992. № 7. S. 14-31(in Ukrainian).
12. Serhiichuk V. Ukrainyskyi zdvyh 1941-1955 [Ukrainian upheaval 1941-1955]. T. 5. Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s.(in Ukrainian).
13. Stasiuk O. Vydavnycho-propahandyvna diialnist OUN (1941-1953 rr.) [Publishing propaganda activity of the OUN (1941-1953)]. Tsentр doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv, 2006. 384 s.(in Ukrainian).
14. Stetsyshyn O. Banderivskyi international [Bandera`s International]. Lviv, Chasopys, 2015. 328 s.(in Ukrainian).
15. Ukrainskiiie natsionalisticheskiie organizatsiyi v gody Vtoroi mirovoi voyny [Ukrainian nationalist organizations during the Second World War]. Dokumenty. Tom 1. Moskva: ROSSPEN. 2012. 878 s.(in Russian).
16. Ukrainskiiie natsionalisticheskiie organizatsiyi v gody Vtoroi mirovoi voyny [Ukrainian nationalist organizations during the Second World War]. Dokumenty. Tom 2. Moskva: ROSSPEN. 2012. 1167 s.(in Russian).
17. Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh. Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv [Ukraine in the Second World War in documents. Collection of German archival materials] (1942-1943). Uporiad. V. Kosyk. Lviv, 1999. T. 3. 384 s. (in Ukrainian).
18. Shankovskiyi L. Pokhidni hrupy OUN: prychnyky do istorii pokhidnykh hrup OUN na tsentralnykh i skhidnykh zemliakh Ukrainy v 1941-1943 rr. [Derivative groups of the OUN: reasons for the history of derivative groups of the OUN in the central and eastern lands of Ukraine in 1941-1943]. Miunkhen, Ukrainyskyi Samostiinyk, 1958. 370 s. (in Ukrainian).